

Волков О. Г.

Нариси з екзистенціальної аналітики
педагогічного дискурсу

Монографія

18+

Олександр Волков

**Нариси з екзистенціальної
аналітики педагогічного дискурсу**

«ЛитРес: Самиздат»

2016

Волков О. Г.

Нариси з екзистенціальної аналітики педагогічного дискурсу /
О. Г. Волков — «ЛитРес: Самиздат», 2016

У монографії розглядаються основні риси екзистенціальної прагматики педагогічного дискурсу. Досліджується модус і модальність суб'єкта виховання та основні діалектичні суперечності існування. Виявлено основні різновиди педагогічного дискурсу, та його процесуальні особливості. Монографія призначення для спеціалістів з філософії і педагогіки, а також тим, хто цікавиться проблемами виховання.

Содержание

Конец ознакомительного фрагмента.

17

ПЕРЕДМОВА

Дослідження взаємозалежності, причинності та своєрідності існування займало уми людства з глибокої давнини. Як правило, воно пов'язувалося з рішенням моральних питань, про що свідчить сократівський антропологічний поворот у давньогрецькій філософії. Значно пізніше, а саме в екзистенціалізмові ХХ ст. проблеми людини стали розглядатися в онтологічному аспекті. Наприклад, з точки зору Гайдеггера, людина – це суще, яким відкривається буття, тому моральні питання формулюються як онтологічні [5]. Саме тому екзистенціалізм можна назвати онтологічною антропологією, головне завдання якої полягає в дослідженні існування людини. Однак окремі антропологічні питання ставилися раніше в онтологічному та гносеологічному аспектах в системах дуже багатьох філософів. Наприклад, Платон пізнання людини описує як сходження душі у світ ідей, в якому вона бачить справжнє існування [3]. Звичайно, світ ідей – не іманентне, а трансцендентальне буття, що належить космосу. Велич Платона в тому, що з допомогою постулювання їх зв'язку він показує яким чином можна розрізнити справжнє і несправжнє існування.

У Середньовіччі світ ідей трансформується в уявлення про Бога, який є втіленням абсолютної досконалості, яку треба досягти, тобто наблизитися до нього, відмовившись від себе і підкоряючись йому. У Новому часі ця вимога спрямована вже до природи. У німецькій класичній філософії відбувається відродження позиції Платона, яка дивним чином поєднується з різними точками зору на досконалість у Новому часі. Наприклад, Кант робить спробу з'єднати трансцендентальне та іманентне у категоричному імперативі [1]. Рішучий поворот у бік іманентного робить, на основі використання ідей феноменології, Гайдеггер. Для цього він виділяє онтичне як безпосередньо дане у переживанні. Що воно собою являє, у чому його особливості, які причини його своєрідності є предметом екзистенціальної аналітики. Вона вирішує питання: як оцінювати присутність, на підставі яких критеріїв? Гайдеггер відповідає на це питання оригінально, пов'язуючи у нерозривне ціле сутність та явище, тому страх – лякає, турбота – турбує тощо. Але при цьому він не показує, що є в основі існування.

Знову виникає метафізична проблема перших причин. Вона по-різному вирішується в екзистенціалізмові. Наприклад, Сартр виділяє в якості підстави свободу, Бердяєв – творчість, Марітен – Бога [2]. Таким чином в екзистенціалізмові відроджується метафізична традиція. Вже не піддається сумніву, що своєрідність існування суб'єкта, тобто його явище, залежить від того, що покладено в основі сутності. Тому, коли Гайдеггер говорить, що «страх – лякає», знову ставляться, наприклад, такі питання: «який страх», «у чому його причина», «чи можна його подолати», «якщо так, то яким чином?»

Ці питання відносяться до філософії педагогіки. Щоб зрозуміти, як це відбувається, необхідно звернутися до того, як явища виразилися у мові. Не випадково, Гайдеггер визначає мову як «дім буття». Тому передбачається використання екзистенціальної аналітики, яка виявляє, яким чином мовленнєвий вплив позначається на існування. У центрі уваги – позитивна зміна існування вихованця. Цю проблему вирішує етика, з тією суттєвою різницею, що вона передбачає створення теорії. Тому при використанні екзистенціальної аналітики запозичується різноманіття етичної спадщини. Вона застосовуються їх у такій мірі, в якій допомагають зрозуміти окремі аспекти існування, а також залежно від того, які виникають проблеми.

З допомогою екзистенціальної аналітики виявляються обумовленості виховання. Звернемо увагу, що вона широко використовується в психотерапії для дослідження патології і способів її лікування. Але вивчаються вже не патології, а вирішують проблеми виховання в контексті відносин, які склалися у світі, якому належать вихователь і вихованець. З її допомогою з'являється можливість розгляду не тільки станів і відносин, але і причин, які пояснюють їх необхідність, суперечностей, іноді неявних, які доводиться вирішувати вчителям, батькам і

суспільству. Успішність їх рішення свідчить наявність моральних засад у сучасних суспільствах, поза яких вони б зруйнувалися.

Екзистенціальна аналітика досліджує життєвий досвід, але цим не обмежується. Вона виявляє основні обумовленості його своєрідності в контексті онтологічної проблематики. При цьому використовуються досягнення екзистенціалізму, який спирається на положення про первинність іманентного по відношенню до трансцендентального. Інша не менш важлива її задача – це дослідження суперечностей педагогічного дискурсу. У центрі уваги зумовленість їх виникнення, а також способи вирішення. І, нарешті, вона розглядає, що є собою суб'єкт педагогічного дискурсу, вивчає причини його різноманітності, відмінностей і залежностей.

РОЗДІЛ І. ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРАГМАТИКА

ВІД ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОЇ ДО ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ПРАГМАТИКИ

На відміну від трансцендентальної, що виявляє умови ідеальної комунікації, що відповідає етичним вимогам, екзистенціальна прагматика розглядає причини і наслідки порушення моральних норм, що перешкоджають ефективності комунікативної взаємодії. Але це не означає, що вона відкидає трансцендентальну. Навпаки, визнаються її основні положення, оскільки тільки тоді виникають перспективи подолання недосконалості дискурсивної взаємодії. Остання орієнтується на можливість існування ідеального комунікативного співтовариства, в якому можлива продуктивна взаємодія, і, тим самим, справжнє існування. Крім того, слід мати на увазі, що без опори на трансцендентальну прагматику екзистенціальну підстерігає небезпека повної релятивізації, при якій суб'єкт відстоює «свою» істину, відкидає критику на свою адресу, дотримуючись правила «кожен по-своєму правий».

а) Перевага екзистенціальної прагматики

Тому слід не протиставляти супротивні за своїми методологічними підставами прагматики, а розглядати їх у єдності, як взаємодоповнюючі. При цьому треба мати на увазі, що претензії трансцендентальної прагматики на те, що вона описує реально існуючий дискурс, не мають під собою підстав. У цьому можна переконатися, звернувшись до політичних робіт Ю. Габермаса [9]. Цей недолік можна виправдати, оскільки її основна мета полягає у встановленні основних передумов продуктивної комунікативної взаємодії, обґрунтуванні існування ідеального комунікативного співтовариства, норм і правил, які забезпечують можливість успішної комунікації. Не випадково, коли Ю. Габермас намагається дослідити реальний дискурс, йому вдається відповісти тільки на одне питання: чи відповідає він нормам ідеальної комунікації.

Не викликає сумніву, що поза розглядом своєрідності суб'єкта дослідити прагматику дискурсу взагалі неможливо. Його необхідно розглядати не як результат абстрагування властивостей, зняття унікальності або на основі протиставлення об'єкту, наприклад, природи, як знаходимо у Ф. Шеллінга [13]. Слід виходити з положення із його неповторності завдяки володінню смислами, які є змістом свідомості.

Залежно від характеру здійснення смислів різноманіття суб'єктів можна звести до невеликої кількості. Таке обмеження можливе за наступними причинами: по-перше, певний сенс, як правило, виділяється в якості основного і домінуючого, по відношенню до якого формується інші, які утворюють цілісність; по-друге, суб'єкт протиставляє себе іншому і керується протилежними смислами, які саме тому збігають свою цілісність.

Основна перевага екзистенціальної прагматики є в тому, що вона розглядає дискурс не ззовні (з боку норм і правил, яким повинено відповідати), а зсередини, тобто з боку смислів, які переживаються. Отже, за вихідне приймається положення, що їх артикулювання і здійснення є першою причиною його існування. Тому переживання смислів є головною причиною як окремого висловлювання, так і дискурсу в цілому, тоді як норми і правила конструюються за фактом.

Поставимо наступне питання: чи завжди суб'єкт прагне до успішної комунікації? Безумовно, це залежить від своєрідності смислів, які приймаються як основні. Він прагне приймати такі, які суперечать загальноприйнятим етичним нормам, тому уникає від спілкування та не йде на компроміси при вирішенні проблемних питань.

б) Як використовується розум?

При легалізації суб'єктивності не слід протиставляти раціональне та ірраціональне, як це можна спостерігати в трансцендентальній прагматиці. Не викликає сумніву, що вона ґрунтується на абсолютизації розуму, на положенні, що він домінує в дискурсивній практиці. Екзистенціальна прагматика відмовляється від нього та суттєво обмежує його амбіції. Проте не заперечує, що саме він забезпечує умови ідеальної комунікації, а його використання здатне спонукати виконання етичних норм. Це не означає, що комунікативний розум має моральні підстави у себе, як це стверджує Ю. Габермас. На наш погляд, доцільно дотримуватися точки зору П. Слотердайка, згідно з якою розум – це інструмент, який використовується різним чином. Його застосування може не відповідати моральним вимогам, тому він може бути цинічним [5]. В екзистенціальної прагматики ставиться запитання: чому розум може бути аморальним, чи є це необхідністю, від чого це залежить? Відповідь: від своєрідності смислів, які є змістом свідомості. Тому він може бути, водночас, наприклад, не тільки цинічним, але в якійсь сфері милосердним, дбайливим тощо.

Однак, якщо сконцентруватися тільки на ньому, не брати до уваги ситуацію його використання відповідно своєрідності суб'єкта, неможливо з'ясувати причини, чому він є таким, а не іншим. У кращому випадку вдається з'ясувати, яким чином він себе проявляє, наприклад, як це показав П. Слотердаjk. Можна припустити, що розум може бути ви-верткий, саркастичний, розважливий тощо. Але все ж не вдається з'ясувати, чому він є саме таким, у чому полягає причина його спритності, саркастичності та ін. Це можливо, якщо виходити з положення, що його використання визначається смислами, за допомогою яких суб'єкт реалізує самого себе. Це є вихідне твердження, яке приймається в якості постулату в екзистенціальній прагматиці. Тоді протиставлення раціонального та ірраціонального не має значення, оскільки формування сенсу можливе тільки в їх єдності.

Неправильно також стверджувати протилежне, а саме, що екзистенціальна прагматика дискурсу приймає пріоритет ірраціонального, наприклад, що обумовленість дискурсу проявом волі, повністю відкидає можливість прояву розуму. Це невірно, оскільки продукування суб'єкта взагалі неможливе поза його застосуванням. Але поставимо таке питання: чи розумний сам розум, чи може він передбачити результати застосування самого себе? Дослідження проблем освіти показали, що відповідь на це питання не однозначна [10]. Очевидно, що претензії більш ніж необґрунтовані. З цього приводу можна нагадати приклади його споживання для мотивування здійснення насилля.

с) Недоліки розуму

Проблема не в тому, що за його допомогою неможливо пізнати істину, навпаки. Треба виходити з того, що існування ґрунтується не на примусовому підпорядкуванні істині, а на

сенсах, які приймаються як істинні. Тому спочатку треба поставити наступне запитання: чи можна за допомогою прийнятих смислів взагалі досягнути, що є істина? Виявляється, що одну істину можна, а іншу – ні. Це зрозуміло, оскільки її прийняття залежить саме від смислів, що артикулюються в свідомості.

Проблема полягає в тому, що комунікативний розум не може виключити суб'єктивність таким чином, щоб повністю визначити існування, як це передбачається в трансцендентальній прагматиці. У реальній педагогічній практиці ж передбачається, що він застосовується так, як це необхідно суб'єкту. Треба визнати, що таке вживання розуму має ірраціональний характер, оскільки характер його використання визначається суб'єктом. Отже, претензії розуму повинні обмежитися лише сферою пізнання об'єкта, який підпорядковується причинно-наслідковим відносинам. Але він, на жаль, не може повністю визначити існування суб'єкта, який здатний до рефлексії, в змозі продукувати себе.

Чи можна передбачити своєрідність його застосування, або те, що обумовлює майбутнє? Безумовно, але для цього необхідно розглянути смисли, які наявні у свідомості, утворюють сутність, яка є підставою існування. Далі слід визначити, від чого залежить прийняття та встановлення смислів. Зрозуміло, що це залежить не тільки від вимог розуму, норм і правил, які добровільно приймаються учасниками комунікативного співтовариства. Безумовно, також від характеру модусів свідомості, на своєрідність яких, як показав М. Гайдеггер, впливає багато факторів [11, с. 147-160].

Чи можна за допомогою розуму визначити зміст турботи? Не викликає сумніву. Але її переживання не обмежуються його сферою. Взагалі, чи в змозі взагалі він щось переживати? Переживання – це сфера ірраціонального. За допомогою розуму можна тільки з'ясувати причини того чи іншого переживання, не більше. Переживаються смисли, які артикулюються в свідомості, в залежності від того, як буде визначатися своєрідність існування.

Смисли, які поміщує суб'єкт в своє підґрунтя утворюють певну цілісність, яка є його сутністю. Але ця цілісність не обов'язково повинна бути співмирною та несуперечливою. Навпаки, унікальність і неповторність суб'єкта пояснюється тим, що у сутності мирно уживаються неспівмірні смисли, що не відповідає вимогам розуму. Але, тим не менш, їх наявність можна спостерігати, фактично, у багатьох дискурсах. З цього не випливає, що своєрідність дискурсу неможливо зрозуміти за допомогою розуму – навпаки, він може з'ясувати їх наявність, але зняти ці протиріччя не може.

d) Необхідність критики дискурсу

Виявлення цих суперечностей стає можливим за допомогою критики (від грец. «kritike» – мистецтво розбирати, судити) дискурсу, яка є мистецтвом прояснення смислів, які покладені в основу існування. Вона передбачає виявлення тих смислів, які суб'єкт зберігає в підґрунті самого себе, які утворюють, як було зазначено, нехай навіть суперечливу, цілісність, тобто один сенс передбачає інший. При цьому не можна сказати, що їх залежність має характер причинно-наслідкових відносин, скоріше вони формують ціле на основі обумовленості, нехай навіть несумірності. Яким чином це можливо, можна зрозуміти, звернувшись до робіт Ж.-П. Сартра [3; 4].

Критика розуму І. Кантом завершується встановленням меж його можливостей і виділенням антиномій [1]. В екзистенційній ж прагматиці передбачається розгляд смислів, які артикулюються в дискурсі, тих можливостей, які імпліцитно у них мистяться. Зазначимо, що припустима ситуація, коли позитивні смисли показують свою продуктивність, а негативні, навпаки, деструктивність.

Отже, за допомогою критики виявляється сукупність смислів, які використовуються, а їх єдність і буде тим, що називається сутністю. При цьому актуальність окремого сенсу і характер

його усвідомлення можуть не збігатися. Наприклад, одні з них мають дуже високу значимість, а інші майже не беруться до уваги, але саме вони є домінуючими. Суб'єкт ніби «не знає» про них, для нього вони виявляються несуттєвими, але саме останні є причиною його вчинків, оцінок та ін. Саме таким чином одні сенси виділяються як основні, а інші – периферійні. У цьому немає нічого дивного, оскільки він не здатний повною мірою використовувати розум у рефлексії.

Наявність деяких з них яких пояснюється усвідомленням необхідності прийняття моральних норм, які, як вважається в трансцендентальній прагматиці, є актуальними. Необхідність слідування цим нормам не заперечується, більш того, наголошується покора їм. Але, оскільки вони суперечать його сутності, не беруться до уваги, тобто фактично відкидаються. Наприклад, дуже суворий вчитель, якого можна розглядати як деспотичного суб'єкта, виправдовує дискурсивну агресію, як це не парадоксально, на підставі моральних норм. Зазначимо, що критика дискурсу передбачає виявлення таких псевдоморальних обґрунтувань і допомагає зрозуміти їх невідповідність.

Вище вже було зазначено, що кожен дискурс неповторний, оскільки унікальним є окремий педагогічний суб'єкт. Його своєрідність в значній мірі також залежить від ситуації, досвіду тощо. Вивчити неповторність кожного з них є одним з головних завдань педагога. Для цього треба виділити найбільш типові сукупності смислів, відповідно, різновиди суб'єктів дискурсу. Якщо з точки зору трансцендентальної прагматиці норми ідеальної комунікації мають універсальний характер, тому вони повинні бути прийняті всіма учасниками комунікації, то норми екзистенціальної – індивідуальні. Вони мають своєрідність, з'ясування якої вимагає ретельного розгляду. Звідси, якщо дослідник трансцендентальної прагматики має справу тільки з одним дискурсом, то екзистенціальної – з їх безліччю. Це вимагає застосування класифікації, оскільки спроба описати кожний з них не може увінчатися успіхом, хоча б через їх кількість.

Саме для цього необхідна аналітика дискурсу, що показує, яким чином смисли, що артикуються в дискурсі, визначають існування. Проте дуже важко з'ясувати, яким чином вони виникають, виявити своєрідність їх розуміння в конкретній педагогічній ситуації. Надію на те, що за допомогою розуму можна розгадати екзистенційні характеристики дискурсу у всій повноті, навряд чи обґрунтована. Але претензія, що за допомогою дискурсу можна впливати на стан суб'єкта, є обґрунтованою.

е) Призначення екзистенціальної прагматики

Отже, однією з переваг екзистенціальної прагматики є те, що вона може розсіяти ілюзії, які виникають під враженням переконливості деякого сенсу, який оформлюється у вигляді ідеї. Дослідник екзистенціальної прагматики нагадує інженера, який при її розгляді говорить, що вона, загалом, заслуговує уваги, але треба подивитися, до чого призведе її здійснення, з'ясувати, чи корисне це буде. Хоча, на відміну від інженера, у нього відсутня можливість практичної апробації. Тем не менш, він все ж може з'ясувати, яким чином той чи інший сенс реалізується в існуванні.

Для цього екзистенціальна прагматика звертається до безносе-реднього існування суб'єкта як здійсненням смислів, які є змістом його свідомості. Але знову ж таки виникає педагогічне питання: чи можна що-небудь підказати? Іноді це необхідно, оскільки дискурсивна рефлексія у багатьох випадках не така ефективна, як це здається. Це пояснюється тим, як вже зазначалося, що смисли мають різну актуальність, а деякі з них ховаються з причини їх невідповідності етичним вимогам.

Проблема ще в тому, що охоплений потребою реалізації смислів, не звертає увагу на характер їх здійснення, «закриває очі», відмовляється бачити, наприклад, насильство, яке він використовує по відношенню до іншого, більш того, виправдовує його застосування необхід-

ністю відстоювання, наприклад, свободи тощо. Особливо це очевидно при розгляді дискурсу учня, який, наголошує необхідність свободи, заперечує, що вона повинна бути й у іншого. Це протиріччя не усвідомлюється, навіть якщо висловлюються застереження. З чим це пов'язано? З тим, що кожен суб'єкт, у тому числі протестний, знаходиться «всередині» дискурсу. Що означає «всередині»? Це означає, що він усвідомлює лише те, яким чином повинно бути у відповідності зі смислами існування, за допомогою яких він реалізує самого себе. Тому він сприймає застереження у кращому випадку як прояв нерозуміння, а в гіршому – як агресію по відношенню до себе.

Тоді у чому полягає призначення екзистенціальної прагматики, якщо суб'єкт нікого не чує, крім самого себе? У тому, щоб все ж показати йому, яким чином смисли, що артикулюються в дискурсі, визначають існування. Тому слід погодитися з тим, що від філософії не треба очікувати якого-небудь конкретного застосування, за аналогією з точними науками. Тим більш, досвід не тільки марксизму, але й лібералізму показав, що не можна буквально розуміти ідеї. Призначення філософії, у тому числі екзистенціальної прагматики, полягає в тому, щоб позначити проблему, вказати на деяку можливість, виявити своєрідність розуміння світу та ін.

Перевага екзистенціальної прагматики в тому, що вона дозволяє використовувати можливості критики. Її застосування можна побачити у більшості представників екзистенціалізму. Наведемо приклад того, як М. Гайдеггер піддає критиці повсякденність: «Середня повсякденність стає сліпою до можливостей і заспокоюється одним «дійсним». І далі: «Повсякденність розуміє присутність як підручність, яка завдає клопоту, тобто підлягає управлінню і розрахунку (передбаченню)» [12, с. 159, 237]. У першому висловлюванні показується, що повсякденність веде до пасивності, нездарності використовувати можливості, що відкриваються; у другому виділяється, що вона спонукає до ставлення до сущого, яке може бути корисне для себе.

Звернемо увагу також на критику Ж.-П. Сартром «другої установки» по відношенню до іншого, а саме, ненависті: «Але ненависть, в свою чергу, є поразкою. Її початковий проект у дійсності є проектом ліквідації інших свідомостей» [3, с. 424]. В останньому прикладі вказується не тільки на недосконалість такої установки як ненависть, а також пояснюється, до яких наслідків приводить її легалізація. Зрозуміло, що в цьому аспекті вона містить в собі не тільки ставлення до самого себе, а й до іншого. Ставлення, яке, у вище наведеному прикладі, є деструктивним впливом, що, спрямований на іншого, повертається на себе.

f) Допущення суб'єктивності

В екзистенціальній прагматичній допусається суб'єктивність дискурсу, те, що категорично заперечується у трансцендентній. Може виникнути припущення, що «все дозволено», «все можна», оскільки норми та правила виникають не в результаті універсалізації, а у відповідності з її своєрідністю. Тому можливе звинувачення в релятивізмі, тим не менш, воно буде несправедливим, оскільки не слід забувати, що екзистенціальна прагматика призначається для критики. На відміну від трансцендентальної, вона не відвертається від темних сторін суб'єктивності, від таких його проявів, як насильство, брехня, лицемірство та ін., а виявляє і дискредитує їх, як, наприклад, М. Гайдеггер [12, с. 192-220].

Гуманізм екзистенціальної прагматики є в тому, що вона дійсно допускає наявність недоліків у суб'єкта, але при цьому, за допомогою критичного розгляду змісту і характеру дискурсивної практики, показує, до чого може призвести їх прояв, наприклад, вседозволеність, свавілля та ін. Якщо трансцендентальна не дозволяє приймати інші норми, крім універсальних, то екзистенційна це не забороняє, лише показує, до чого можуть привести її негативні прояви. Вона дотримується права на визнання як істинного будь-якого висловлювання, але при цьому показує можливі наслідки такого кроку.

2. ОБҐРУНТУВАННЯ ЛОГІКИ ІСНУВАННЯ

Питання про якість існування належить до проблематики екзистенціальної прагматики. Основне її завдання полягає у його висвітленні в аспекті логічно передбачуваного майбутнього, яке створюється самостійно. Спроби щодо аналогічного розуміння людського життя можна побачити у соціальному позитивізмі або марксизмі [7; 10; 11].

Методологічною підставою, яка дає змогу осмислити логіку існування є положення екзистенціалізму, згідно з якими свідомість – це не тільки джерело людського пізнання, але й також підґрунтя буття, тому виняткову роль відіграє питання про нього. Звернемо увагу на наступний фрагмент з «Буття і часу» М. Гайдеггера: «Питання про буття повинно бути поставлене. Якщо воно фундаментальне питання, тим більше головне, то воно вимагає адекватної прозорості. Тому треба розібрати, що взагалі належить до будь-якого питання, щоб звідси зуміти побачити питання про буття як виняткове. Всяке випитування є шукання. Всяке шукання має свою спрямованість від шуканого. Питання є шукання суцього, яке пізнає, у факті наявності його буття. Шукання, що пізнає, може стати «розшуком», якщо виявляється визначенням того, про що стоїть питання. Випитування як питання про... має своє опитане. Всяке питання про... є тим або іншим чином допит у... До випитування належить, крім опитаного, опитуване. У тому, що досліджується, тобто специфічне теоретичне питання, те, що випитується повинно бути визна-чене і доведене до поняття. У тому, що питається, лежить, тоді як власне випитане, те, на чому питання відбувається. Питання само як поведінка суцього, яке питає, має свій особливий характер буття»¹ [12, с. 5] .

а) Що таке логіка існування?

Виявлення логіки існування є, безумовно, процедурою випитування. Дійсно, «випитування – це поведінка суцього», коли суще реалізує себе як суб'єкт, інакше воно є щось невідоме. Сущє розкриває себе у суб'єкті через випитування. Відзначимо, що через поняття «випитування» М. Гайдеггер наполягає на першості гносеологічного характеру прояву самого суцього. Важливо, що суб'єкт знаходить відповіді про своє існування, і саме це визначає його існування. Тому він не тільки питає, але й стверджує та спростовує, вимагає та підкоряється, протестує та погоджується – тим самим встановлює себе. Такий погляд на суб'єкта у значенні суцього спирається на відомі припущення, які відкидає М. Гайдеггер.

Більш привабливою для вирішення поставленого завдання є трактовка свідомості у сартрівському екзистенціалізмі: «Свідомість є свідомістю чогось. Це визначення можна трактувати у двоякому сенсі: або розуміємо під цим, що свідомість утворює буття свого об'єкта, або це означає, що свідомість за своєю якнайглибшою природою є відношення до трансцендентного буття. Але перше значення цієї формули само себе знищує: усвідомлювати що-небудь означає знаходитися перед лицем конкретної і повної присутності, яка не свідомість. Без сумніву, можлива свідомість і якоїсь відсутності. Та це відсутність з необхідністю виявляється на основі присутності. Ми бачили, що свідомість є справжня суб'єктивність, а враження є суб'єк-

---

¹ Всякое спрашивание есть искание. Всякое искание имеет заранее свою направленность от искомого. Спрашивание есть познающее искание сущего в факте и такости его бытия. Познающее искание может стать "разысканием" как выявляющим определением того, о чем стоит вопрос. Спрашивание как спрашивание о... имеет свое спрошенное. Всякое спрашивание о... есть тем или иным образом допрашивание у... К спрашиванию принадлежит кроме спрошенного опрашиваемое. В исследуемом, т.е. специфически теоретическом вопросе спрашиваемое должно быть определено и доведено до понятия. В спрашиваемом лежит тогда как собственно выводываемое выспрашиваемое, то, на чем спрашивание приходит к цели. Спрашивание само как поведение сущего, спрашивающего, имеет свой особый характер бытия.

тивна повнота. Але ця суб'єктивність не могла вийти з себе для того, щоб встановити трансцендентний об'єкт, додаючи йому повноти враження»² [9, с. 51]. Як бачимо, Сартр суттєво змінив гуссерлевське положення про інтенцію. Свідомість розглядається як основа присутності, при цьому завдяки рефлексії виявляється, що є суб'єктивність.

б) Формальна та екзистенціальна логіка

Яким чином відрізняються закони формальної логіки від законів екзистенціальної? Для відповіді на це питання звернемося до основних положень логіки Аристотеля. У «Першій аналітиці» є наступне визначення посилки: «Посилка є висловлювання, що встановлює або заперечує щось відносно чогось» [1, с. 119]. Бачимо, що таким чином усувається можливість впливу суб'єкта на результати умовиводу. Таким чином «щось» точно зафіксоване як знання. Проте це не завжди вдається. Тому Аристотель розрізняє знання і погляд: «Предмет знання і знання відрізняються від предмета погляду і від погляду, бо знання спрямоване на загальне і ґрунтується на необхідних положеннях; не обхідне ж є те, що не може бути інакше» [1, с. 312]. Логіка ж існування розглядає те, «що може бути інакше», підкреслимо, тобто вона пояснює те, яким чином суб'єкт реалізує себе. Отже, одна з головних її відмінностей полягає в тому, що вона досліджує погляд, на відміну від формальної логіки, яка досліджує знання.

Однак у соціальній практиці неможливо однозначно протиставити знання та погляд, оскільки він виникає внаслідок засвоєння деякого знання, яке привласнюється й стає суб'єктивним, проте не всякий погляд можна вважати помилкою і не всяке знання – істинним. Це пояснюється тим, що знання формується при абстрагуванні, критерії істинності якого обмежуються досить вузьким регіоном сущого.

с) Призначення та предмет логіки існування

У чому полягає призначення логіки існування? У тому, щоб виявити, яким чином суб'єкт встановлює норми істинності, у чому своєрідність аргументації і доказу. Інакше кажучи, її призначення криється у відповіді на питання: як розум та розсудок використовуються при конструюванні реальності.

Предметом як формальної логіки, так і екзистенціології виступає висловлювання як частина дискурсу. Щоб виявити істинність вислову в формальній логіці, досить сформулювати певні норми. Але, щоб виявити його істинність в логіці існування, необхідно розглянути сукупність сенсів, які утворюють певну цілісність як прояв сутності суб'єкта. Тому, якщо норми істинності у формальній логіці достатньо лаконічні, то їх обґрунтування у логіці існування є складним і тривалим процесом. Підкреслюємо відмінності екзистенціальної від формальної логіки. Формальна припускає спочатку конструювання певних правил і норм, а потім їх використання для доказу чи спростування істинності або помилковості висловів. Екзистенціальна не може використовувати цей підхід, оскільки норми повинні бути встановлені на основі вивчення своєрідності існування, що в свою чергу потребує звернення до аналізу ситуації, подій, позицій тощо.

---

² Сознание есть сознание чего-то. Это значит, что определение сознания можно трактовать в двояком смысле: или мы понимаем под этим, что сознание образует бытие своего объекта, или это означает, что сознание по своей глубочайшей природе есть отношение к трансцендентному бытию. Но первое значение этой формулы само себя уничтожает: сознавать что-либо значит находиться перед лицом конкретного и полного присутствия, которое *не есть* сознание. Без сомнения, возможно сознание и некоего отсутствия. Но это отсутствие с необходимостью проявляется на основе присутствия. А мы видели, что сознание есть настоящая субъективность и впечатление есть субъективная полнота. Но эта субъективность не могла выйти из себя для того, чтобы полагать трансцендентный объект, придавая ему полноту впечатления.

На перший погляд, це нездійсненне завдання, оскільки існують певні перешкоди: різноманіття та суперечливості сенсів існування; їх нестійкість; їх динамічність; багатовимірність існування; наявність декількох цілей, кожна з яких є вектором діяльності; протилежність завдань, але при цьому формується їх хитка єдність, яка має ситуативний характер; свідомість не просто спрямована на світ, вона є здійснення думки, завдяки якій визначається власне існування; призначення сенсу для існування можна визначити через звернення до їх сукупності, при чому кожен з них указує на всі останні, які можуть мати неспівмірний характер; сенс має прагматичне призначення, тобто визначає здійснення реальності.

Що ж це за логіка? Це логіка, яку створює сам суб'єкт, щоб за її допомогою певним чином визначити існування, тому її норми мають інституційний характер. Нагадаємо, що теорії інституціоналізму описують окремі аспекти конструювання існування на основі створення моделей правил і норм, а також опису їх здійснення [2; 4; 13]. Екзистенціологія використовує інший підхід, оскільки передбачається, що норми та правила виникають внаслідок досвіду самореалізації суб'єкта. Тому вони повинні бути виявлені на основі дослідження його існування.

d) Правила і норми екзистенціальної логіки

Такі правила та норми мають етичний зміст, тому можуть піддаватися критиці з боку той або іншої моральної концепції. При цьому суттєво, що такі, які не відповідають етичним нормам, можуть розглядатися як доцільні, оскільки їх здійснення корисне. Вони утворюють етичний кодекс, який застосовується у практиці. Цей кодекс виникає спонтанно у процесі взаємодії та протистояння, боротьби, прагнення панувати або збереження самого себе, інакше кажучи, має ситуативний характер. Тому важко уявити собі такого суб'єкта, який на власний розсуд «вибирає» його, а потім здійснює себе за створеними нормами.

Водночас не слід виключати того, що він з'являється внаслідок заперечення існуючого. У зв'язку з цим пригадаємо опис Платоном кругообігу режимів влади: «Тепер скажемо знову, – продовжував я, – як з олігарха походить людина демократична. Її походження переважно здійснюється, мабуть, таким чином.

– Яким?

– Коли хлопець, вигадуваний, як ми недавно говорили, без виховання, спробує трутневого меду і зрідниться зі звірячими та дикими звичаями, має здатність порушувати різноманітні і такі, що всіляко виявляються, задоволення, тоді-то, вважай, набуває у ньому початок зміни його олігархічного устрою на демократичний» [8, с. 243]. Причину зміни олігархічного режиму на демократичний Платон бачить у трансформації свідомості при наявності «звірячих і диких вдач». Можна стверджувати, що саме вони провокують появу нової логіки існування.

Причини виникнення екзистенціальної трансформації може зрозуміти при зверненні до теорії радикального конструювання С. Глазерсфельда. Основне його положення формулюється таким чином: «На протигагу пануючій епістемології, в якій пізнання виступає як сама собою зрозуміла активність суб'єкта, яка не має ні біологічних, ні психологічних характеристик, радикальний конструктивізм виходить за межі, відштовхуючись від позиції, яку багато професійних філософів називають у більш-менш зневажливому тоні «психологізмом». Така передумова виходить з єдиної моделі, що утворюється при об'єднанні матеріалу першої і другої частин даної роботи. Грунтовними слід вважати уявлення про те, що пізнання (і знання) не слід розглядати як якийсь конденсат, що утворюється при пасивному сприйнятті, а є результатом активності суб'єкта. Такого роду активність – це зовсім не маніпуляції з «речами-у-собі», тобто з об'єктами, які були б у позаемпіричному світі й повинні були б мислитися структурованими у готовому вигляді предметами... . Активність, відповідальну за побудову знання, ми називаємо «операцією», що є властивістю будь-якої когнітивної суті, яка, за влучним вис-

ловом Піаже, організовує як себе, так і свій досвідний світ. Тим самим теорія пізнання перетворюється на дослідницьку програму, що ставить своєю метою з'ясування того, яким чином розумові в результаті своєї активності вдається з емпіричного потоку (Fluss des Erlebnis) сконструювати хоч трохи надійний, регулярний світ» [3, с. 73].

Як стає очевидним, у теорії радикального конструювання суб'єкт наділяється можливостями створення реальності. Але слід мати на увазі, що це тільки епістемологічна теорія. Тому ця теорія вимагає суттєвого доповнення. Необхідності уточнення того, що є джерелом самостійності суб'єкта. На наш погляд, цим джерелом є сенс, на підставі якого можливе визначення того, якою повинна бути реальність. Що таке сенс і яке його призначення? Сенс – це знання, яке формується у свідомості, водночас, обумовлює здійснення. Це такі знання, яке використовується у конструюванні реальності, оскільки приймається як істинне, тому, воно має цінність і, водночас, визначає те, що є цінністю.

е) Скільки може бути логік існування?

Інші причини своєрідності екзистенціологія окремого суб'єкта в її обумовленості станом його свідомості, а також зміни ситуації у світі. Будь-який суб'єкт володіє до певної міри самостійністю, тому встановлює норми існування, на підставі яких стає можливим виявлення істинності або помилковості певного вчинку та події. Він має можливість самостійно визначати правила інтерпретації, критерії істинності, процедуру доказу або спростування. Тому існує нескінченна кількість логік існування, стільки ж, скільки є суб'єктів. Але, незважаючи на їх індивідуальність, треба виділити основні типи.

Перший та другий типи визначаються щодо своєрідності владних відносин, а саме наявності і обумовленості панування та підпорядкування. Відповідно є логіка існування *деспотичного* та *залежного* суб'єктів. Третій та четвертий типи виділяються в залежності від характеру відношенні до іншого. Логіка існування суб'єкта *солідарності* виправдовує єдність на підставі висування вимоги слідування принципу рівності. Якщо ж в наявності заперечення іншого, протест проти його панування, то це буде проявом логіки *протестного* суб'єкта.

Слід мати на увазі, що реальний суб'єкт може спиратися на декілька логік. Наприклад, деспотичний може використовувати логіку солідарності. Звернемо увагу на можливість одночасного вживання екзистенціологій, які взаємно виключають одна одну, наприклад, деспотичної та залежної, солідарної та протестної, що є передумовою зміни генерологічної структури існування в контексті теорії тоталогії В. Кізіми [5].

У підґрунті логіки існування суб'єкта є його сутність як сукупність сенсів, що утворюють цілісність, на підставі яких виявляється не тільки «доцільність» рішення, але уявлення про «істинність» здійснення самого себе. Відповідно, визначається правильність аргументації, інтерпретації подій, вчинків та ін. Тому відмінність логіки існування від формальної є в тому, що вона не тільки визначає норми істинності та їх використання, але має аксиологічний характер, тобто припускає вживання оцінок, встановлення цінностей, цілей та ін. Наприклад, якщо певний вчинок відповідає критеріям істинності, то він оцінюватиметься як прояв вищих моральних якостей, а індивід, здійснивши його, може захочуватися найрізноманітнішим чином. Способом використання критеріїв оцінок є погляд, тому саме він є дієвою формою дискурсивного впливу.

Зрозуміло, якщо критерієм істинності поглядів виступають потреби, бажання, цілі, інтереси, то цю логіку слід визнати суб'єктивною. Саме тому розуміння блага не співпадатиме у різних логіках існування, наприклад, для егоїста благом буде тільки те, що корисно для себе. Тому для кожної логіки існування слід шукати ознаки суб'єктивності, що підлягають критиці. Згідно з думкою Платона, вона повинна здійснюватися на підставі абсолютної цінності блага, істини та краси.

f) Як виявити логіку існування

Яким же чином можна вивчити логіку, що має суб'єктивний характер, де визначальне значення має не знання, а погляд? Для цього необхідно дослідити наявність та реалізацію певних сенсів існування, а також виявити стан справ, до якого призводить їх здійснення. Тому об'єкт дослідження у логіці існування набагато ширший, ніж у формальній, оскільки необхідно розглянути не тільки нормативні підстави істинності, але й стан самого суб'єкта, протистояння його з іншим, ситуацію, що склалася у світі. Саме тому дослідження з екзистенціології скоріше відносяться до сфери філософії педагогіки, чим логіки. Її предметом виступає співвідношення сенсів, оскільки конструювання реальності можливе при їх здійсненні.

Для цього виділимо завдання, які ставить дослідник при розгляді логіки існування:

– виявити характерні для суб'єкта сенси та розкрити, яким чином вони обумовлюють існування;

–

показати, яким чином вони відстоюються;

–

установити характер основних положень, які розглядаються як істинні;

–

розкрити аргументи, які використовуються для доказу істинності висловлювань;

–

сформулювати, який наслідок для майбутнього існування має вста

–

новлення мети та завдань;

–

визначити характер афектів і встановити їх вплив на характер використання розуму;

– указати на вчинки та події, що здатні впливати на виникнення сенсів;

– проаналізувати, до якого стану справ призводить здійснення сенсів існування тощо.

На підставі наведених завдань можна зрозуміти, що екзистенціологія використовує досягнення формальної логіки, теорію аргументації, однак сфера їх застосування суттєво поширюється. Передбачається не тільки аналіз висловлювань у вигляді тези, антитези та висновку, розгляд типових прийомів і помилок, але й детальний розгляд стану свідомості суб'єкта, характер його поведінку тощо. Правила формальної логіки при доказі доповнюються правилами логіки існування, які визначаються відповідно до позначених характеристик. Проте це не говорить про те, що вони повністю відкидаються, оскільки саме з їх допомогою можна виявити недоліки та помилки, які виникають при доказі висуваних положень.

g) Як можна показати цілісність суб'єкта

Поставимо питання: яким чином суб'єкт має цілісність? Це можливо за умови, якщо підставою сенсів виявляється його сутність, а існування є їх здійсненням. Тобто, вони є у каузальному взаємозв'язку, коли сутність є причиною, а існування – наслідком, тому їх слід аналізувати у цілісності. Своєрідність сутності обумовлюється рефлексією, оскільки завдяки ній суб'єкт визначає своє існування. Сутність – не константа, оскільки здатна змінюватися, оскільки суб'єкт у змозі відмовитися від наявних сенсів існування і породжувати нові. Крім того, зміна сутності може бути викликана станом реальності. Її зміна можлива і тому, що вона впливає на породжування сенсів. У сукупності це є причиною такого феномена як її «пла-

вання». Таким чином, з одного боку, сутність володіє відносною стабільністю та стійкістю, з іншого – вона змінюється.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.